

**Adalékok a szokástörténet tanulmányozásához.
Ház, házassági és örökösödési szokások Bearn-ban
és Bigorre-ban a XIX. században**

Annak ellenére, hogy amióta Henri Klimrath¹ szokásokról szóló munkái megjelentek, s forrásműként szolgáltak a legtöbb ősi francia joggal foglalkozó szakembernek, egészen a legutóbbi időkig a történészek kevéssé foglalkoztak a családi vagyon örökösödésével kapcsolatos szabályok tanulmányozásával. Az 1950-es, 1960-as évekig kellett várni arra, hogy egy jogász, Jean Yver, számos cikk után, végtelen türelem árán és nagy tudással megírja művét a szokások geográfiájáról.² A művet a történelmi antropológia szemszögéből Emmanuel Le Roy Ladurie elemezte,³ sok történésznek lehetővé téve így, hogy tanulmányozzon, vagy újratanulmányozzon egy gazdag, azonban mindazok számára nehezen érthető művet, akik nem rendelkeznek legalább minimális jogi képzettséggel. Az öröklődő javak szerepének fontossága a családon belüli házassági stratégiákban és a családi szerkezetek fejlődésében⁴ a jogászokon kívül elsősorban az antropológusokat, a szociológusokat, a demográfusokat és a legutóbbi időktől a történészeket foglalkoztatja.

Van azonban olyan franciaországi terület, Aquitánia és Languedoc délnyugati része és a Pireneusok, amely az elmondottak ellenére a szociológiai és antropológiai tanulmányok sokaságának köszönhetően a XIX. századtól a mai napig különleges helyzetet élvezett. Amikor Frédéric Le Play a Code Civil bevezetésének a házasság intézményére gyakorolt hatásait vizsgálta, tulajdonképpen a Pireneusokba helyezte az ideális törzs-család modelljét, szembeállítva azt a patriarkális családdal és a „laza” családdal, gyógyíthatatlan optimizmussal hirdette a törzs-család típus előnyeit: „Azzal, hogy minden generáció egyetlen örököst választ ki, a mezőgazdasági törzs-család nem áldozza fel a fiatalabb testvéreket a legidősebb érdekében. Ellenkezőleg, hiszen az utóbbit arra kényszeríti, hogy egész életén keresztül mondjon le az öcsei, majd gyermekei javára munkája tisztá jövedelméről. Ezt az anyagi áldozatot erkölcsi kárpótlással, az atyai ház birtoklásával járó

¹ Henri Klimrath: „Études sur les coutumes” in: Travaux sur l’histoire du droit français. Paris—Strasbourg, 1843.

² Jean Yver: Égalité entre héritier et exclusion des enfants dotés. Essai de géographie coutumière. Paris, 1961.

³ Système de la coutume. Annales, E. S. C. 1972. július—október.

⁴ Ehhez a témához ld. még J. L. Flandrin e kérdésről írt tanulmányát: Familles, parenté, maison, sexualité, dans l’ancienne société. Paris. 1976; Laslett és az École de Cambridge értekezésének vitáját a nukleáris családok túlsúlyáról; Jean Hilaire-nek Dél-Franciaországról, Peyronnet-nak és Lemaître-nek a Limousin-ról és Alain Collomb-nak Provence-ról írt munkáit. Különös figyelmet érdemel két mű, Jean Hilaire: Le régime des biens entre époux dans la région de Montpellier du début du XIIIe siècle à la fin du XVIe siècle, Paris. 1957, és Jacques Poumarède: Les successions dans le Sud-Ouest de la France au Moyen-Age, Paris, 1972.

tekintéllyel viszonozza.”⁵ A Lavedan-ban, azaz a Gare du Pau magas völgyében élő Melouga családot tanulmányozó, nagyon híres tanulmányból kiindulva ennek az örökösödési rendszernek az előnyeit méltatta: „A nehéz feladatokért kárpótlásként biztosítja az örökösnek az ősök otthonához és műhelyéhez fűződő tekintélyt. Azoknak a családtagoknak, akik egy másik családba házasodnak be, biztosítja a törzs-ház támogatását a függetlenség minden örömével együtt. Azoknak, akik az atyai házat választják, megadja a nőt-lenség nyugalmát a családi örömök biztosítása mellett. Mindannyiuknak megadja életük legvégéig azt a boldogságot, amit a gyermekkori emlékek felidézése jelent az apai házban.”⁶ Függetlenül attól, hogy Le Play egy nagyon is kivételes és már elvult példából kiindulva eltúlozta a pireneusi csalárendszer ősi jellegét, nyilvánvaló, hogy a hegylanc középső és nyugati részén az eredeti szokásjognak sikerült részben megóvnia a római jogot a kontaminációtól, lehetőséget teremtve ezzel a kétségkívül rendkívül ősi örökösödési jog fennmaradásának a Francia Forradalom és elsősorban a Code Civil bevezetésével létrejött változások ellenére is. Frederic Le Play előtt és után számos jogász és történész tanulmányozta a szokásokkal foglalkozó szövegeket (a pireneusi szokásjogokat) és a szokásyagkorlatok látszólag változatlan fennmaradását, úgy adva számot e rendellenességről, hogy feltételezéseikben egyszer a fajt és az őslakók tulajdonságait – mint a baszkok példájában is –, másszor a földrajzi és történelmi tényezőket,⁷ vagy éppen a szokásjogot konzerváló völgyi-közösségi szervezettséget emelték ki, mint a mozdulatlanság fő tényezőjét.⁸ Henri Lefebvre kiadatlan értekezésével (A pireneusi parasztközösségek eredete, fejlődése és hanyatlása . . . Történeti-szociológiai tanulmány) és a Campan völgyről szóló érdekesítő monográfiájával⁹ a kutatás új fázisba lépett. A „pireneusi rendszer” marxista magyarázatának keresése során Henri Lefebvre a házat és a völgyet, vagyis a pireneusi vidék két legjellegzetesebb társadalmi és kulturális jelenségét a túl merev faluközösség intézményének egészébe helyezte, holott a Ház, mint elsődleges társadalmi egység, éppúgy, mint a Völgy, egy szélesebb faluközösség, önmagában is megérdemelt volna egy tanulmányt. Az utóbbi megközelítést választotta Pierre Bourdieu és neki köszönhetjük a legizgalmasabb és a leginkább gondolatébresztő tanulmányokat a házról és annak a faluközösségben elfoglalt helyéről. E bearni esettanulmány két cikk formájában jelent meg: „Célibat et condition paysanne”¹⁰ – (Nőt-lenség és paraszti életmód) és „Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction”¹¹ – (A házasodási stratégiák az újratermelés rendszerében).

Idézzük fel röviden Bourdieu-nak az 1914 előtti bearni-i társadalomra vonatkozható legfontosabb feltételezéseit.

⁵ *F. Le Play: L'organisation de la famille selon le vrai modèle signalé par l'histoire de toutes les races et de tous les temps.* Paris. 3e édition, 1884. 114. et *Ouvriers européens*, Tours, 1867.

⁶ Uo. *L'organisation de la famille* . . . 36–37.

⁷ Tanulmányozni lehet az „École géographique française”-ban a DNY-ról és a Pireneusokról megtalálható összes disszertációt.

⁸ A legérdekesebb tanulmányok közül ld.: *L. Laborde: La dot dans les Fors et Coutumes de Béarn.* Bordeaux. 1909. *G. Dupont: Du régime successoral dans les coutumes du Béarn.* Paris. 1914. *Pierre Luc: Vie rurale et pratique juridique en Béarn aux XIVe et XVe siècles.* Toulouse. 1943. *J. Saint-Macary: Les régimes matrimoniaux en Béarn avant et après le Code Civil.* Bordeaux. 1942.

⁹ *La vallée de Campan. Étude de sociologie rurale.* Paris. 1963.

¹⁰ *Etudes Rurales*, 1962. 5–6. sz.

¹¹ *Annales E. S. C.*, 4–5. sz., 1972. július–október.

a) „A házasság elsődleges funkciója az, hogy biztosítsa a család folyamatosságát a családi vagyon integritásának veszélyeztetése nélkül. Ez lehetővé teszi a „ház” fennmaradását, amely a család és a családi vagyon megtestesülése is egyben. Ez az elv tehát kizárja az örökösök közötti házasságot.”

b) „A házasság legfőbb célja az, hogy biztosítsa a családi vagyon védelmét. Az elv egyszerűnek tűnik, a folyamat azonban olyan társadalomban játszódik le, amelynek jellemzője a pénzszűke és amelyet három kényszer is szorongat: a legidősebb és a gyakran nőtlenségre kárhozott fiatalabb fiú szembeállítás, az összefonódó házak viszonylagos társadalmi pozíciója, a családi vagyon kezelésében a férfiak elsőbbsége. Mindebből érthetővé válik az, hogy a házasság miért inkább a család ügye mint az egyéneké.

c) Az öröklés jogát nem lehet az elsőszülött jogának tekinteni, még akkor sem, ha a megjelenési forma azonos, hiszen az öröklési jog egy meghatározott társadalmi funkcióhoz kapcsolódik, a „tulajdonosként való cselekvés feladatához”.

d) A hozomány három funkciója van: be kell olvadnia a házasság révén létrejött család vagyonába és alkalomadtán a többi örökös „kártalanítását” is fedeznie kell, garantálva a hozományt hozó jogait; a hozomány egyben a házasság gazdasági formában megjelenő záloga és szimbóluma. Érthető hát, hogy az örökös miért törekedett mindig arra, hogy a „megfelelő szinten” házasodjék, ne „túl magasan” és ne is „túl alacsonyan”.

e) A béam-i örökösödési szokás „következtesen előnyben részesíti a családi vagyon védelmét,” vagyis a ház fenntartását a fiatalabbak jogainak teljes feláldozása nélkül, de a „fiatalabbak kárpótlása csak a méltányosság követelményének tett kényszerű eredmény”.

f) Figyelembe véve e kényszerítő elvek összességét, amelyek azonban nem abszolút szabályok, az örökös házassága egy összetett stratégia végeredménye, a „habitus” ill. a játékszabály, azaz olyan magától értetődő elvek terméke, amelyekben a házassági stratégiák termékenységű és pedagógiai stratégiákkal kombinálódnak, vagyis „biológiai, kulturális és társadalmi újratermelési stratégiák összességéről van szó.”

A hipotézisek ilyen gyors felsorolása természetesen nem adhat számot Pierre Bourdieu helyszínen gyűjtött szóbeli információinak gazdagságáról és ezek alapján készült tanulmányáról, de az az előnye mégis megvan, hogy kiemelhetünk néhány vezérelvet, melyeket etnológiai, történelmi vizsgálódásaink során „kipróbálásra” érdemesnek tartottunk. A helyszín Baronnies, előpireneusi vidék, amely a szomszédos Bigorre-hoz és az Hautes-Pyrénées megyéhez tartozik: egy izolált, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó vidékről van szó, kis földtulajdonokra épülő gazdasággal, de a közös tulajdont képező kiterjedt hegyi legelők, erdők használatával. A Baronnies a közép-pireneusi vidék egyik legjellemzőbb „rezervátuma”, melynek három kantonja az ipar és a turizmus átalakító tevékenysége hiányában a szokásosnál erősebben őrzi a szokásokat.

A különös figyelemmel tanulmányozott három község: Esparros, Laborde és Lomné kutatási eredményeinek itt csak egy kis részét mutatom be. A kutatásokat a Társadalmi Antropológiai Laboratórium és a Történelemtudományi Kutatóközpont* etnológusai, geográfusai és történészei végezték. A szociológiai, etnológiai, gazdaságföldrajzi és történelmi kutatások összegezése 1978-ban és 1979-ben jelenik majd meg három kötetben.

*

*Laboratoire d'anthropologie sociale és Centre de Recherches Historiques. Az École des Hautes Etudes en Sciences Sociales két szekciója (szerk. megj.).

A Baronniek-ban a XIX. században és XX. század elejétől¹² a ház (maison vagy casa) fogalom négyes jelentéssel bír. A háznak, mint termelési és fogyasztói egységnek nem elsősorban gazdasági szerepe van (a ház a főépület¹³ veteményes kerttel, gyümölcsösrel és az azt körülvevő családi földbirtokkal), a ház egyben a családrendszer tengelye is, a család szimbóluma és a társadalmi struktúra alapeleme. Olyan vidéken járunk, ahol a közvetlen szomszédi kapcsolatok, egy lakókörzet házai között fennálló kapcsolatok alkotják a társadalmi érintkezés vázát.

1. A ház az egyén azonosításának legfontosabb eleme. A mindennapi életben a Baronniek emberek a házuk neve után nevezik meg magukat és a környezetük őket. Ezt követi a családnév, de az is lehet, hogy csak a ház nevét használják. Minden lakosnak van egy vagy több utóneve, egy ragadványneve és a ház neve. Falusi szinten kétségtelen előnyben részesítenek néhány családnévet (15–20%-ban) egy bizonyos mérvű endogámia miatt, de ez a sokféle azonosítási lehetőség ellensúlyozni tudja a homonímiából származó nehézségeket. Az azonosító felsorolásból a háznév¹⁴ a legállandóbb elem, hiszen a ház és a birtok ugyanazt a nevet viselte a kezdetek óta. Ez azt is jelenti, hogy ez a név viselőjétől független és nem befolyásolja a családfő nevének változása sem (akkor sem, ha a házat véletlenül eladják). Másképp fogalmazva ez annyit jelent, hogy minden személyt a születésétől a házasságáig, annak a háznak a neve alapján lehet azonosítani, amelyben született és él. A házasság pillanatában a kijelölt örökös, aki az apa halála után a családi vagyon birtokosa lesz, megőrzi a ház nevét, hiszen a „ház folytatása” a feladata. Ezzel szemben felesége elhagyja a saját ősi háza nevét, hogy felvehesse azét a házét, ahol ezentúl élni fog. Ez a szabály elméletileg egyaránt vonatkozik nőkre és férfiakra, de ha egy férfi „vő” minőségben kerül egy új házba, akkor mindkét ház nevét viseli egy ideig, később pedig csak a felesége házának nevét, ill. azét a házét, ahova beházasodott. Ez az eset valójában kivételes, mert annak a férfinak a helyzete, akit vőnek választottak, hogy az örökös lányt feleségül vegye, nem mindig könnyű. Még az is előfordulhat, hogy amikor a gyerekek felnőnek, a család kiközösíti, kiveti őt. Ez az azonosítási és birtokbavételi rendszer, aminek

¹² A család-ház egység történetének kutatásában felhasznált forrásokat elsősorban a névszerinti összeírólisták, a polgári anyakönyvek, a telekkönyvek, a házassági szerződések és a vagyonmegosztásról szóló dokumentumok képezték. A lakosokkal folytatott beszélgetések lehetővé tették a valóságos „örökösödési gyakorlat” megállapítását, melyek feltárása a közjegyzői okiratok alapján gyakran ütközik nehézségekbe.

¹³ Egy középméretű egyszintes házról van szó, amelynek széles lapos kövekből épített falain levő réseket sárból készített vakolattal tömték be. A XIX. sz.-ban még zsúptetős házat ma pala fedi. A legkisebb házakban csak egy helyiség van (konyha- nappali-háló egyben) a kémény körül. A legelterjedtebb típus konyhából, egy szobából, disznóólból és tyúkólból áll. A pajta, amely egy pár tehenet és néhány juhot fogad be, a házhoz kapcsolódik vagy annak folytatásaként, vagy derékszögben.

¹⁴ Ezek a nevek mesterségekre, funkciókra, helyi különlegességekre, utónevekre, eseményekre vagy ragadványnevekre utalnak; például:

DUTHU	Jean-Jacques	Boiteux	LABOURIE
↓	↓	↓	↓
csnév	utónév	ragadványnév	háznév

A gyakorlatban DUTHU-t csak a Labourie néven fogják emlegetni, Jean-Jacques Labourie-ként azonban sohasem fogják a családnévén, DUTHU-ként emlegetni, kivéve az idegenekkel folytatott beszélgetésekben.

az alapját a ház és a családi vagyon közötti kapcsolat képezi, igen különös eseteket is eredményezhet. Amikor a második legidősebb fiú vagy a legifjabb épít és alapít új otthont minden családi vagyon nélkül, előfordul, hogy megtartja az apja házának nevét, némiképp megváltoztatva vagy kicsinyítőképzővel megtoldva. Abban az esetben, ha egy lányanya alapít otthont (elég gyakori ezen a vidéken, amit a házasságon kívül született gyermekek magas arányszáma is mutat, és aminek a magyarázatát a nem házasodók jelentős számában és a nagy szexuális szabadságban kell keresni) a családjától távol és családi vagyon nélkül, az új házat a családi ház nevével illeti. A XIX. sz. végén erre a vidékre került mezőgazdasági munkások és bérlők neve is a tulajdonos háznevével együtt került fel a választási listákra.

2. A ház egy olyan társadalmi rendszer jellemzője, amelyben a családi földtulajdon megtartása és átadása a legfontosabb feladat, ami a legtöbb esetben meghatározza az egymást követő generációkban a családi csoport stabilitását és újratermelését.

A Baronnies-ban levő házakat a leggyakrabban egy vagy két különböző generációba tartozó házaspár lakja: a szülők, az egyik fiú és felesége, ezen kívül a fiatal pár gyermekei és egy egyedülálló nagybácsi vagy nagynéni. Általában két azonos generációba tartozó házaspár együttélése egyazon házban elképzelhetetlen. Csak egyetlen személynek, az örökösnek vagy az örökös nőnek lehet és kell megházasodnia, és élettársát családja befogadja. A többi gyermek választása elég nyilvánvaló: ha nem sikerül megházasodniuk, „beházasodniuk” egy másik házba, vagy elmennek a szülői házból, vagy nőtlének maradnak és így tulajdonképpen az örökös vagy egy másik gazdaság szolgálóivá válnak.

Könnnyű belátni, hogy egy olyan rendszerben, amely előnyben akarja részesíteni a főörököst, a családi tűzhely és a családi vagyon őrzőjét, az örökösödés nagyon komplikált, hiszen a Code Civil értelmében minden gyermeknek joga van az örökséghez. Azokat, akik nem első örökösök, kártalanítani kell, tehát ki kellett dolgozni egy olyan (közjegyzői és családi) gyakorlatot, amely lehetővé teszi a családi vagyon osztatlan vagy majdnem osztatlan megőrzését. A XIX. század első évtizedeitől és a Code Civil egyenlőségi elveire válaszként a helyi örökösödési szokás a „negyedelés”¹⁵ lett: a főörökösnek joga van a vagyon egy negyedére, míg a vagyon további háromnegyed részét annyi részre osztják, ahány gyermek van, a főörököst is beleértve. Miután a becslés megtörtént, amely során a részek összessége általában a főörökösre szállt, a kártalanítást, hozomány vagy érték-különbözet formájában, elvben pénzben kellett kifizetni, de az is előfordulhatott, hogy a felosztás csak fiktív módon történt meg. De honnan származott a pénz a bankhitel és a segélypénztárak elterjedése előtt, amikor az általános szokás szerint a családi vagyonhoz nem nyúltak? Elsősorban takarékoskodásból, néhány állat eladásából, a helyi pénzkölcsönzőktől kapott kölcsönökből és főként a főörökös házastársának hozományából, ami persze a társválasztást alapvetően meghatározta. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a főörökös kiválasztása sokféle megfontolás alapján történt. Amennyiben a férfiágot része-

¹⁵ *Henri Lefebvre*, i. m. kimutatta, hogy Luz kantonban is ugyanez a gyakorlat. A témához ajánljuk még *P. Bidart* művét, *Le pouvoir politique à Baigorrie village basque*. Bayonne. 1977. 105. Az író egyben arra is rávilágít, hogy a tulajdon egyenlő részekre osztásának intézményesítése gátolta volna az örökösödési rendszer működését és megváltoztatta volna a legidősebbek és az utánuk következők közötti kapcsolatot. Végül is az érintettek és a joggyakorlat által kialakított gyakorlat lehetővé tette a „negyedelés” típusát helyettesítő megoldások megtalálását. A teljes egészében az apa kezében levő pireneusi „negyed” az elsőszülött jogának egyik legutolsó nyoma lehetett.

sítették előnyben (a vizsgált esetek 80%-ában), a főörökös egyaránt lehetett a legidősebb, az utána következők vagy éppen a legfiatalabb.¹⁶ Nőnemű örököst csak akkor választottak, ha lány volt az egyedüli gyermek, vagy ha kizárólag lányutódok voltak. Nincs tehát szó a legidősebb jogának szigorú betartásáról a Baronnies-ban, mint ahogy azt a Pireneusokról írók írták a XIX. században. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy Luz kantonban, néhány kilométerrel távolabb, a legidősebb jogának gyakorlatát mind a lányok, mind a fiúk esetében sokkal szigorúbban betartották.

E hallgatóságos szabályok együttesének az volt a funkciója, hogy lehetővé tegye a helyi „habitusnak” leginkább megfelelő házasodást és a javak átörökítésének módját. A XIX. sz-ban például, mivel lehetetlenné vált az elvek betartása, realisabb megoldásokat kerestek. Mint általában mindenhol, ezen a vidéken is két erőteljes demográfiai fellendülési periódus következett be, az első 1795–1800 között, a második pedig 1810–1836 között. A kritikus periódus 1850–60 közöttre tehető, amikor nagylétszámú korosztályok kerültek házasodási korbá és ezzel megingatták az örökösödési egység elvét. A faluközösségek válasza ebben a nehéz helyzetben a következő volt:

– Művelésre alkalmassá tették (1792–1825 között) az addig műveletlen gyenge minőségű földeket; elfoglalták a jóminőségű hegyi legelőket és a fel nem osztott közös területeket; és az új területeken *házakat*, azaz inkább kunyhókat építettek.

– Azok az utódok, akik kézművessé, fa- vagy faszénkitermelőkké lettek, új házakat építettek.

– Az 1860-as évektől megindult az elvándorlás a szomszédos kis városokba (Bagnères, Tarbes), Bordeaux-ba, Párizsba vagy épp Amerikába.

De a rendszer nem volt elég szilárd ahhoz, hogy ilyen demográfiai nyomásoknak ellenálljon, és a legszegényebb házak végül is arra kényszerültek, hogy javaikat felosszák és ezzel el is tűntek. Ugyanerre a sorsra jutottak azok a házak is, ahol csak kézműves tevékenység folyt. A község szintjén ez a birtokok újrafelosztásához vezetett, aminek hasznát elsősorban a „jó házak” látták, azok, amelyek birtoka a legjobb és a legnagyobb volt.

A megmaradó házakban módosították az örökösödési szokásokat. Egyes házak két azonos generációba tartozó házaspárt is befogadtak, amennyiben a másik kézműves mesterséget űzött és ezzel úgy biztosította saját megélhetését, hogy a családi vagyonhoz nem nyúlt. A két házaspár jelképes függetlenségét azzal tudták biztosítani, hogy két, egymás mellett álló házat építettek egy tető alá, külön bejáratral. A legtöbb esetben a tényleges felosztás elkerülése érdekében kialakult a fiktív felosztás gyakorlata. A másodlagos örökösök, akik nőtlenek voltak és az apai házban éltek, csak „élvezet nélküli” birtokosai voltak a rájuk jutó résznek, melyet visszaadtak a következő örökösnek, az unokaöccsöknek, vagy újra eladták, többé-kevésbé fiktíven, a főörökösnek, mint elővételi joggal rendelkezőnek. Természetes, hogy a rendszer működésének alapfeltétele volt a nagyon erős erkölcsi kényszer és az a törekvés, hogy minden eszközzel megőrizték az osztatlan családi birtokot, még a legidősebb után következők kismimmizésének árán is, amit pedig a Code Civil elvben elítélt.

¹⁶ A XIX. század végén a nagymértékű taníttatás eredménye az lett, hogy a legidősebb fiú középiskolába ill. gimnáziumba járt és később a városba került és ezzel az utána következő fiú (valaha szolgáló) lett a családi birtok örököse, hiszen ennek kezelését már nem tartották olyan fontosnak, mint a legidősebb fiú alkalmazottá vagy tisztviselővé választását.

3. Az örökös házasodása esetén a ház a házasodási stratégia részévé válik, melynek elsődleges célja a családi birtok fennmaradása és lehetőség szerint gyarapítása. Abban az esetben, ha az örökös hímnemű, a társvalasztás rendkívül kényes ügy, hiszen nem szabad megfelekedezni arról, hogy a hozománynak fontos szerepe volt az örökösödésben. Hagyományosan a hozomány a lányos család javának körülbelül egyötödét teszi ki és inkább élőállatból áll, mint pénzből és gyakorlatilag sohasem földből. Ez elsősorban az örökös birtokának értékétől függ, attól a háztól, ahova a menyasszony kerül. A feleség és a hozomány „átkerül x-től y-hoz”: ez ideális esetben kiegyensúlyozott házassági stratégiát hoz létre, amely szerint nem szabad sem „nagyon felül”, sem „nagyon alul” házasodni, csak a saját helyzetüknél egy kevéssel jobban, hogy biztosítani lehessen az örökletes családi birtok bizonyos mérvű gyarapodását. Az ellenkező esetben, amikor a lányörökös feleségül megy a leendő „vőhöz”, a vő által hozott résznek vagy hozománynak „alacsonyabbnak” kell lennie, mint annak a háznak a vagyonszintje, mely őt befogadja, hogy ezzel elejét vegyék az újonnan érkezett uralmának. Ezt az uralmi helyzetet annál is nehezebb megteremteni, mivel ezen a vidéken éppúgy, mint Luz kantonban, a „legidősebb nővér férje”, ahogy nevezik, eleve hátrányos helyzetbe kerül, nemcsak azért, mert nem ülhet a feleségével egy asztalhoz, de ki kell szolgálnia őt állva és fedetlenül, mielőtt ő is enni kezdene egyedül, vagy a szolgáló- nagybácsi társaságában.

Két gyermek cseréje messze a legjobb megoldás, még két egyke házasságánál is jobb, mely ritkán fordul elő és amely ebben a bizonytalan egyensúlyi rendszerben egyfajta eltérést eredményez: a családi birtokok legalább átmeneti formában való egyesülését. Az „A” család fiúörököse feleségül veszi a „B” család második lányát, a „B” család fiú- vagy lányörököse összeházasodik az „A” család fiával vagy lányával.

Ezeknek a „figyelemre méltó” házasságoknak megvan az az előnyük, hogy sértetlenül megőrzik a családi vagyont és megakadályozzák a hozományok „kikerülését”, mert, ahogy ezt Baronnies-ban mondják, „egyenlővé teszi a házakat”(!). A családi földbirtok védelme érdekében unokatestvérek is összeházasodhatnak. Másik megoldás: a „közepes házak” esetében előfordul a „háromszög kapcsolat”: két, házasság révén már egyébként is összekötött házzal egy harmadik közvetítő házon keresztül teremtenek kapcsolatot.

Minden eddig tanulmányozott esetben nyilvánvaló, hogy legalábbis elméletben, a legtöbb házban csak két gyermek házasodhat meg. Azoknak a nem örökös lányoknak, akiknek nem sikerül egy örököshöz feleségül menniük, vagy otthon kell maradniuk (szolgáló nagynéniként), vagy el kell hagyniuk a házat. Azoknak a nem örökös fiúknak, akiknek nem sikerül egy lányörököst feleségül venniük, vagy kézművessé ill. szolgálóvá kell válniuk, vagy el kell menniük a házból. Ugyanakkor a házassági stratégiát nem lehet csak a falu területére korlátozni, annak ellenére, hogy van olyan irányzat, amely a falun belüli házasságkötéseket szorgalmazza és előnyben részesíti a nagyon közeli vagy nem túl távoli falvak házai között létrejött házasságokat. Különösen az ún. „jó házak”, azaz a leggazdagabbak keresik előszeretettel a saját szintjüknek megfelelő házasságot, amire néhány generáció után a saját falvaikban már nincs lehetőség.

Agnes Fine-Souriac, aki a XIX. sz-i pireneusi törzs-családról írt, nemrég megjelent cikkében¹⁷ megmutatta, hogy egy másik pireneusi zónában, a Pays de Sault-ban (Aude)

¹⁷Annales E. S. C. 1977. május–június.

az egy háztartásban élő személyek számában nagy az állandóság (3–6 személy). Ez a tény összefügg egy bizonyos társadalmi homogenitással, a családi birtok osztatlanságával, az egyedülállók távozásával és a késői házassal jellemzett örökösödési rendszer hatásával. Megannyi mód arra, hogy ez a társadalom a törzs-családon keresztül újratermelje önmagát és az örökösödési szokások és a házassági stratégiák révén összeegyeztesse a gazdasági rendszer működését a demográfiai robbanás okozta kényszerhelyzettel.

A Pays de Sault-ban és a Baronnies-ban épp úgy, mint a Pierre Bourdieu által vizsgált béarn-i társadalomban ezeket a stratégiákat nem szigorú elvek és nem is kötött szabályok vezérik, hanem igen összetett gyakorlatról van szó a „mezallianszok” elkerülése és a házastárs ésszerű megválasztása érdekében. Azonban minden ilyen jellegű rendszernek két tényező szab nyilvánvalóan határt: néhány különleges családi helyzet és az elképzelhető házastársak száma. Mivel elég gyér népességű falvakról van szó¹⁸ és a házak „egyenlősítésének” törekvése is csökkentette a szóbajöhető házastársak számát, bizonyosnak tűnik, hogy a választás lehetősége a XIX. sz.-ban és méginkább a XX. sz. első évtizedeiben elég szűk volt. Az utóbbi megjegyzések semmit sem vonnak le annak a ténynek az érvényéből, hogy ezen a vidéken paradox módon az örökösödési rendszer legfőbb aktusa nem a végrendelet, hanem a házasságkötés!

*

Ezek a szokások, melyeket a XIX. század elejétől 1914-ig vizsgáltunk meg részletesen, valójában nagyon régiek, s eredük vitatott.

Anélkül, hogy csatlakoznánk a jogtörténészek vitájához a pireneusi ház- és örökösödési rendszer¹⁹ ibériai- baszk, illetve tágabb értelemben vett mediterráni jellegét illetően, egyéb magyarázat híján megállapíthatjuk, hogy az általunk leírt családi struktúrák és az „emberemlékezet óta” fennálló gyakorlat fennmaradását és megerősödését kétségkívül az erős faluközösség, a besis-ek és véziaux-k (szomszédok) közösségének léte és állandósága tette lehetővé.

Pierre Bonnaise nemrég megírt értekezése a hegylánc keleti területéről, La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle” (Katalónia a X. sz. közepétől a XI. sz. végéig),²⁰ világosan jelzi, hogy a nyugati gót és római hatás következtében a pireneusi szokás (feltéve, hogy már ezt megelőzően is létezett ebben a térségben) az egyenlősítés felé mutató rendszerré változott. Az örökösödési jog valójában abszolút elsőbbséget

¹⁸ A lakosok száma:

	1806	1856	1911	1968
Esparrós	523	844	562	218
Laborde	431	568	402	157
Lomné	243	303	142	61

¹⁹ Ehhez a témához ld.: *G. Dupont* már említett művét; *A. Fougères*: *Les droits de famille et les successions au Pays Basque et en Béarn d'après les anciens textes*, Paris, 1938; *P. Luc* i. m. *J. Saint-Macary*; i. m. *J. Poumarède*; i. m. *P. Ourliac*: „La famille pyrénéenne au Moyen Age” in: *Recueil d'études sociales*, Paris, 1956; *H. Lefebvre* „Structure familiales comparées” in: *Villes et campagnes*, Paris, 1953 et *La vallée de Campan*, már idézett művet.

²⁰ Publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail, 1975.

biztosít az egyenesági örökösöknek, a gyermekeknek, annak ellenére, hogy a hagyomány megköveteli, hogy az ingó javak egyharmada az egyházra szálljon alamizsna formájában. Ami megmarad, azaz az ingatlan javakat a fiúk és lányok közötti egyenlőség szabályának megtartásával felosztják. De az esetben is a melioratio gyakorlata módosítja az egyenlősít, mert a szülőknek megvan az a lehetőségük, hogy előnyben részesítsék egyik fiukat vagy lányukat azzal, hogy még az osztzkodás előtt nekik juttatják az örökség egész értékének egyharmadát meg nem haladó, vagy azzal egyenértékű részt.²¹ De a fő korrigáló tényező a meg nem osztás gyakorlata, amely legalább is időlegesen, megvédi a nem elsőszülött utódokat, fenntartja a birtok struktúráját, de hosszú távon veszélyeztetheti annak egységét. A helyzet sokkal áttekinthetőbb Haute-Bigorre-ban és Lavedan-ban a XI. és a XIII. sz. során, hiszen a legidősebb előjogát nagyon szigorúan betartották, a fiatalabbakat valósággal rabszolgasorsra kárhoztatták és a „vő minőségben” beházasodó férj hozományt vitt és felvette a felesége házának nevét.²²

E. Le Roy Ladurie megmutatta, hogy valamivel később, a XIV. sz.-ban, Ariège-ben a „ház-család érzelmi, gazdasági és genealógiai szerepe elsőrendű”.²³ Ez a Montaillou lakosoknak egy olyan hivatkozási ideált jelentett, amelyet a járványok, az özvegység, az újraházasodás és az Inkvizíció tett újból és újból bizonytalanná.(!) Az Ariège-i „ostal erkölcsi személy, melynek javai oszthatatlanok és bizonyos jogokkal rendelkeznek”: a ház az épület és a család együtt, „a javakat és embereket egyesítő elv”; a ház feje általában férfi, ritkán nő, akit egy „táguló” vagy éppen „összehúzó” családi csoport vesz körül a kor szükségleteinek megfelelően, így a sejtcsalád és a nagy család (két formája) között ingadozik. Hogy az ostal (vagy domus) mikrorendszere rendben működjék, a házassági vagy rokonsági stratégia megvalósításához három ház összefonódása szükséges: „két domus-é, amely lehetővé teszi a fiatalok összeházasodását . . . , és egy harmadik domus-é, amely a két előző háznak a családi ciklusban és a gazdaság rangsorában elfoglalt helye szerint fiatal pásztorokat, gulyásokat és szolgálókat ad, illetve kap. A későbbiek során ezeket a pásztorokat örökösöknek is megtehetik, ha szükséges”.²⁴ Négy-öt generáció során kialakul a házakból és azok leszármazottaiból álló genealógiai háló.

Paradox módon éppen a XVI–XVIII. sz.-i pireneusi házakra vonatkozóan áll a legkevesebb pontos adat a rendelkezésünkre. A jogászok már említett művein kívül, a Baszk Földdel, Béarn-nal vagy Bigorre-ral kapcsolatban még egyáltalán nem folytattak érdemleges kutatómunkát a közjegyzői levéltárakban. Ezért részben az itteni szokásokról publikált munkákból, részben pedig az ezek összegyűjtéseként nemrég megjelent két műből²⁵ vett szórványos idézetek egymás mellé helyezésére kell szorítkoznunk. Induljunk ki abból a szép szövegből, amit Pierre de Lancre Bordeaux-i tanácsos írt 1617-ben a Baszk Földről²⁶: „Nem akarok megfélemlíteni arról, hogy Labourt-ban a legszegényebb

²¹ *Bonnaise* i. m. 263–266.

²² Vö.: *Davezac-Macaya*: Essais historiques sur la Bigorre. Bagnères. 1923, és a la Glossaire Larcher. B. M. de Tarbes. XIX.

²³ *E. Le Roy Ladurie*: Montaillou, village occitan de 1294 à 1324, Paris. 1970, 52.

²⁴ *E. Le Roy Ladurie*: i. m. 614.

²⁵ *Jean-François Soulet*: La vie quotidienne dans les Pyrénées sous l'ancien régime du XVIe au XVIIIe siècle, Paris. 1974. – *B. Bennisar*: „Mentalités, comportements, croyances” in: les Pyrénées. De la montagne à l'homme, Toulouse. 1974.

²⁶ *J. F. Soulet*: i. m. 221.

falusi férfiak és nők a legszokványosabb és legszegényebb ház, vagy éppen csak egy disznóólnyi terület tulajdonosai, a ház urainak és úrnőinek nevezetik magukat. Holott ezek közül egy házat sem találunk falu utcájában, csak távolabb a soron és a renden kívül, egy kis földterülettel körülvéve, úgy hogy az ott élő emberek elhagyják a családnévüket, még az asszonyok is levetik a férjük nevét és a saját házuk nevét veszik fel . . .”

A család és a családi birtok találkozási pontjaként a ház tehát már ettől a kortól kezdve az egyén azonosításának legfőbb eleme, és mindaz, amit a szokásokról szóló és közjegyzői szövegek elárulnak, megerősíti azt, hogy a családi birtok védelme marad a rendszer legfontosabb tevékenysége. Ezért maradt fenn valószínűleg az elsőszülött joga a hegylanc egész nyugati területén. Legalább is ezt látszik igazolni a Barège-i szokás, melyet 1604-ben a völgy képviselői fogalmaztak meg és 1670-ben elevenítettek fel:²⁷ „Az elsőszülöttek függetlenül attól, hogy férfiak vagy nők, egy örökös fidei-commis által örökösei a törzs-javaknak és a háznak, amelyből származnak, minden fiatalabb testvért kizárva abból, akiknek csak a saját részük jut örökül. Az anya és az apa, a szokás szerinti örökösök, nem rendelkezhetnek csak a javaik egynegyed részével, beleértve az egyéb járulékos költségeket is, mint a temetés vagy a hagyatéki eljárás költségei.”

A szövegben idézett negyedlet nem szabad összetéveszteni a forradalom utáni négy részre osztással, még azt is mondhatnánk, hogy épp az ellenkezőjéről van szó! Valójában, az apa, ha úgy kívánta és ha elhatározta, hogy megszegi a rendszer tilalmait, nem módosíthatott az elsőszülött jogán csak a javainak egynegyed részéig. Ez a negyed a római jog egyik legősibb elvet idézi fel, amely a kisemmizettek számára lehetővé tette, hogy az örökség egynegyedét követelhessék maguknak.²⁸

Az ugyanilyen Barège-i szokás szerint, a legidősebb lány a házasságban is megtartja a saját nevét és továbbadja a gyermekeinek. Ő kezeli az összes javakat, a férje hozományát is beleértve és rendelkezhet is felette a szokás szabta lehetőségen belül. A férfi örökös megkapta az apja házat és az örökséget, amihez a „szomszéd” (bezi) cím is társult. Ez lehetővé tette, hogy a szomszédok gyülekezetének (a veziau vagy beziau) tagja legyen. A fiatalabb testvéreknek, akiket sokatmondóan „rabszolgáknak” hívtak, minden keresetüket át kellett adniuk a ház urának vagy úrnőjének, még akkor is, ha elhagyták a családi házat. 1768 után egy szokásreformot követően úgy tűnik, hogy a fiatalabb testvérek és a vők helyzete valamit javult: ezt követően a vők mintha bizonyos jogokat szereztek volna a hozományuk és a házaspár közös szerzeményei felett, a fiatalabb testvérek pedig, akik háziszolgaként vagy pásztorként dolgoztak az örökös mellett, megszerezték azt a jogot, hogy néhány kisebb állatot a saját hasznukra nevelhessenek.

A fiatalabb testvérekre vonatkozó szokás módosítása a köztük és az örökösök között fennálló nagyon régi keletű konfliktus eredménye lehetett, amelyről számos szórványos információval rendelkezünk a XVII. és a XVIII. sz.-ra vonatkozóan. Azok a fiatalabb testvérek, akiknek sikerült megházasodniuk, de nem voltak elég szerencsések ahhoz, hogy egy örökös lányt vegyenek feleségül, a családi „tanyán” telepedtek le, vagy még gyakrabban a közös földeken, művelés alá véve és elkerítve az addig legeltetésre fenntartott földet.

²⁷ Uo. 222.

²⁸ Lásd: *H. Lefebvre: Les communautés . . .* 33–34.

Ezt a mechanizmust a Baigorry-i alsó völgyben P. Bidart²⁹ tanulmányozta behatóan. Az erős demográfiai robbanások következtében ez a folyamat megbontotta a közösség egyensúlyát, és az új házak alapításának ténye az elsőszülött jogának és a gyűlés, „veziau” hatalmának megkérdőjelezéséhez vezetett.

Úgy tűnik, a modern korban két óvintézkedéssel próbálták elejét venni a családi vagyon felaprózódásának. Két örökös közötti házasság általában tilos volt, hiszen ez azzal a következménnyel járt volna, hogy az egyik ház megsemmisül. Csak feltétlen szükséges esetben lehetett elfogadni ezt a megoldást, amennyiben ez lehetővé tette valamelyik elkövetkező generáció számára a családok „újra kiegyenlítését”, vagy ennél is gyakrabban a házastársak egyikének kivetését. Másrészt minden eddig említett környéken érvényben volt az a gyakorlat,³⁰ amely lehetővé tette azon szülőknek, akiknek a gyermekei a vagyonukat eladták, hogy vevőkké váljanak a szabad rendelkezés alá nem eső saját vagyon elve alapján.³¹ Az intézkedés teljes hatása akkor mutatkozott meg, amikor a nem főörökös gyermekek a habitustól megszabadulva elhatározták, hogy eladják a családi vagyon rájuk eső részét, és abban az esetben, amikor a törvényes részt a saját vagyonból vonták le. Ehhez az egyenesági örökös beleegyezése kellett, aki az esetleges tranzakció lebonyolításának megakadályozása érdekében megtartotta azt a jogot, hogy a saját részeit egy hosszú időszakon keresztül (a Pays de Soule-ban ez 41 év) változatlan áron vásárolhassa vissza. De az örökség visszavonásának elvét a potenciális örökös is felhasználhatta, hogy megakadályozza, hogy az apa a családi vagyont eltékozzolja. Az elv vonatkozhatott egy tágon értelmezett rokonságra is, például a gyermek nélküli családapa és anyja esetében. A „törzsinek” nevezett szokás nevében azt „keresték generációról generációra, hogy ki vitte a családba azt a vagyont, azt a földparcellát”, amit az ősök teremtettek meg és amely vagyonból az egyenesági leszármazottak örökölnek. Ezt a szokást a XVII. sz.-tól kezdve valószínűleg felváltotta az oldalági örökösödési szokás, amely az apai és anyai unokatestvéreket tette meg örökösnek ab intestat és gyermektelen örökösödés esetében.³²

*

Béarn-ban, Lavedan-ban éppúgy, mint Baronniesban, a ház a XIX. sz.-ban bonyolult tulajdonosi, jogi és kötelezettségi rendszer epicentrumaként jelenik meg, amelyben az apa (vagy a családanya) megtartja a házat és a hozzátartozó földet, azaz a családi birtokot. Ezzel megszerzi a szomszéd címet, a szomszédági gyűlés tagja lesz, segítséggel és támogatással tartozik a szomszédainak, de ellenszolgáltatásként maga is a közös tulajdon, a legelők, vizek és erdők élvezőjévé válik. Ebből is világosan látszik, hogy a családi birtok és a vonatkozó jogok helyes átörökítése a családi és a faluközösségi élet központi kérdése.

Ez a rendszer különböző mértékben érvényesült a pireneusi lánchegység mentén, az írott, azaz római jogról híres vidéken, a fáradhatatlanul publikált és újrapublikált szokásszövegekre vagy a közösségi tradícióra támaszkodva. A XIX. sz.-ban és a XX. sz. elején

²⁹P. Bidart: i. m. 76. és „Pouvoir et propriété collective dans une communauté basque au XVIIIe siècle”. *Études Rurales*, 1976. július–december.

³⁰Ez a gyakorlat ma is érvényben van az Hautes-Pyrénées közjegyzőinek állítása szerint. De a jelenséget ellenőrizni kellene.

³¹Ld. ebben a témában *Poumarède*: i. m. 363.

³²Ld. Henri *Lefebvre*: i. m. 331.

nem hivatkoznak többé a szövegre, a habitus határozza meg a szokások összességét. Ebből a szempontból azt is mondhatnánk, hogy ha az írott jog a maga negatív voltában a „baj hordozója”, akkor a szokás, ill. a szokásgyakorlat a maga pozitivitásában a működő rendszerről ad számot.

Még nagyon távol állunk azonban attól, hogy a pireneusi vidék szokásai és társadalma között fennálló összefüggésekről teljes képünk legyen. Ehhez még nem áll rendelkezésünkre elegendő összehasonlítási alap. Ezért szorgalmaznánk a régi és a jelenlegi szokásokkal foglalkozó monografikus tanulmányok létrejöttét, amelyek a regresszív módszer segítségével lehetővé tennék számunkra, hogy a jelenségekből kiszűrjük a tényleges szokásokat. Egy fontos és nehezen megoldható kérdésről nem esett szó ebben a tanulmányban: mi a helyzet a szokásokat leíró szövegekkel? Vajon nem tükröznek-e hosszú konfliktusok után hozott döntést és nincsenek-e állandó késésben a szokásokhoz képest, s nem tárolnak-e elavult viselkedési formákat? Ez fontos kérdés annak, akit érdekelnek a szokások, melyeknek a faluközösségekben betöltött funkciói valószínűleg kevésbé lényegesek, mint azt a jogászok (különösen a Pireneus vidéki jogászok) állítják, de sokkal meghatározóbbak, mint ahogyan a történészek gondolják.